

A BELORUSSZ NÉP RÉSZVÉTELE AZ 1648—1654. ÉVI FELSZABADÍTÓ HÁBORÚBAN

J. G. Suljakovszkij

A XIV—XVII. században a belorussz és ukrán földek a lengyel és litván feudális urak zsákmányává váltak. A lublini unió alapján a lengyel mágnások és köznemesek földszerzési jogot kaptak Ukrajnában és Belorussziában és ezt alaposan ki is használták: a legjobb földeket ragadták el a faluközösségektől. Belorusszia földjének mintegy egyharmad részét a katolikus és az uniált papság tartotta kezében. A parasztok földjeinek tömeges kisajátításával egyidejűleg áttértek a pénzjára-dékról a robotra és a jobbágyrendszert jogi formába öntötték. A parasztságra ebben az időben Európa egyetlen országában sem nehezedett olyan rabló kizsákmányolás és a paraszt sehol sem volt olyan jogfosztott, mint Lengyelországban. A robot átlag heti 4—5 napot tett ki, sok helyen azonban a 6—7 napot is elérte. A parasztság állandó osztályrésze az ínség és nyomor volt. Egyre nőtt a töredéktelkes és földnélküli parasztok („konyhakertészek“, zsellérek, béresek, stb.) száma, és egyre nagyobb számban kezdtek a belorussz parasztok a zaporozsjei Szicsbe menekülni.

Erősen megromlott a városi lakosság helyzete is. Hanyatlásnak indultak a belorussz városok, lakosságuk tönkrement és elnyomorodott, mert több mint ötszörösére emelték az állami szolgáltatásokat és adókat. Megnőttek a kereskedelmi és vámilletékek, a nemeseknek sok monopóliumot biztosítottak. Nagy konkurenciát jelentettek a (minden illeték és adó alól mentesített) pánok és nemesek; az egyház főemberei uzsorával, a lengyel közhivatalnokok pedig túlkapásaikkal sanyargatták őket.

A kierőszakolt breszti egyházi unió (1596) után Belorussziában fokozódott a nemzeti-vallási elnyomás is. A lengyel urak ki akarták irtani a belorussz és ukrán nyelvet és kultúrát, s minden tekintetben a belorussz és az ukrán nép leigázására törekedtek. Ezt a célt szolgálta a lengyel urak által folytatott katolizálási politika. A katolikus vallással és az unióval szembeszegülő parasztok és városi polgárok a legszörnyűbb üldöztetésnek és zaklatásoknak voltak kitéve. A belorussz főpapok és nemesek viszont elfogadták a katolikus vallást, ill. az uniót, hogy ezzel fenntartsák kiváltságos helyzetüket. Ezek azután gyorsan el is lengyelesedtek és elárulták népüket.

A társadalmi-gazdasági és a nemzeti-vallási elnyomás növekedése miatt mind Belorussziában, mind Ukrajnában egyre nőtt az elégedetlenség a lengyel urak ellen. A jobbágyparasztok, a földjüktől megfosztott és tönkrement béresek és a polgárság különböző társadalmi csoportjai harcra keltek a közös ellenség, a földesúri Lengyelország ellen. Mivel a belorussz nép társadalmi harca szorosan egybefonódott a nemzeti-vallási harccal, ezért a belorussz pravoszláv papok és nemesek egyes képviselői is csatlakoztak a népi mozgalomhoz. De ezek a csoportok nem lehettek a jobbágyok megbízható szövetségesei a lengyel, a litván és belorussz urak elnyomása alóli teljes felszabadulásért vívott harcukban. Ezek az elemek hajlamosak voltak a kompromisszumra és amikor a népi harc kimondottan antifeudális jelleget öltött, elárulták a nép érdekeit és átmentek az ellenség oldalára. A fő mozgató erő, az egyetlen végig következetes harcos, a jobbágyparasztság volt, amely „örökre meg akart szabadulni az uraktól“. A belorussz parasztok és a városi lakosság dolgozó rétegei közösen léptek fel a testvéri ukrán néppel és fegyveres erejével, a kozáksággal (akik között sok belorussz szökött paraszt volt).

A belorussz nép az ukrán néppel válllvetve vívta harcát a lengyel, litván és belorussz feudális urak elnyomása ellen, a testvéri orosz néppel, az egységes orosz állam keretei között történő újraegyesülésért.

Az ukrán parasztnak és a kozákoknak a lengyel urak felett aratott első győzelmeiről szóló hírek és Bogdan Hmelnickijnek a népet a lengyel pánok elleni felkelésre buzdító kiáltványai 1648 május végére már egész Belorussziában elterjedtek „...Gomeltől és a Dnyeperen túlról egészen Boriszovig, sőt messzebb Bihovig, aztán Mogiljovig és még távolabbra“. Felbuzdult egész Belorusszia. A parasztok és polgárok fegyverkeztek, kisebb osztagokba tömörültek, pusztították a gyűlölt lengyel és litván feudális urakat, a nemeseket és bérlőiket, nem kímélve „saját“ belorussz uraikat sem, „megadták minden magasabbrangú embernek“.¹

A Bogdan Hmelnickij által Belorussziába küldött kozákosztagok, amelyek maguk is nagyrészt szökött belorussz parasztokból álltak, nagy csapatokká dagadtak a „kozáknak beállt“ belorussz parasztok csatlakozása révén. „Az egész nép... hallván a lengyelországi és hetmani seregek megindulásáról, rögtön csapatokban kezdett gyűlni, nemcsak azok,

1. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII столетии [Délnyugat-Oroszországban a XVII. században történt események krónikája]. Összeáll. az 1720. évben Sz. Velicsko, I. köt. Kiev, 1848. 64. 90—94. o.; Г. Конисский, История руссов и Малой России [Az oroszok és Kis-Oroszország története], Чтения Московского общества истории и древностей Российских, 2. sz. 1846. 67—68. o. (A továbbiakban idézve: История руссов címen.)

akik kozákok voltak, hanem azok is, akik soha nem is hallottak a kozákokról.²

A belorussziai felkelők zöme a helybeli parasztokból került ki. Mescerszkij herceg brjanszki vajda 1648 június 18-án ezeket írta Alexej Mihajlovics cárnak: „... a litván földön (azaz Belorussziában — A cikkíró megj.) pedig mindenfajta önként összeállott emberek, nem pedig rablók harcolnak“.³

A belorussziai lengyel-litván feudális főúr Stanisław Albrycht Radziwiłł (a litván nagyfejedelemiség kancellárja) 1648 májusára vonatkozólag ezeket írta naplójába: „...nemcsak a kozákok keltek zendülésre, hanem a Ruszban (azaz Belorussziában — A cikkíró megj.) lévő összes jobbágyaink is hozzájuk álltak és gyarapították a kozákok sorait és leginkább az orosz holopok mentek át hozzájuk“.⁴

1648 májusában Sztarodubból Belorussziába érkezett Holovackij kozák ezredes. A felkelők az ő vezetésével elfoglalták Gomelt és más városokat. Júniusban a népi felkelés lángja már egész Belorussziára kiterjedt. A felkelési mozgalom fő körzetei ebben az időben a Dnyeper-mellék, valamint a Berezhina és a Pripjaty medencéje voltak. Hladkij, Harkusa, Podobajlo, Mihnyenko és mások vezetésé alatt kb. 30.000 felfegyverzett belorussz paraszt csapatokba tömörül és leszámolt a királyi hivatalnokokkal, a lengyel és litván főurakkal, nemesekkel és felégette udvarházaikat.⁵

Gomel, Mogiljov, Lojev, Bragin, Bobrujszk, Turov, Breszt-Litovszk, Mozir és más belorussz városok lakossága megnyitotta kapuit a felkelők előtt és csatlakozott hozzájuk. A lengyel nemesek pánikszerűen menekültek Belorussziából. 1648 június 7-én Nyikifor Plescssejev putyivli vajda a következőket írta Moszkvába: „...ami pedig a Dnyeperen inneni litván városokat illeti, ezekből az összes litván városokból a pánok, a bérlők, a hivatalnokok és a lengyelek ... mind elmenekültek feleségestül, gyermekestül a Dnyeperen túlra, a királyi városokba és ezekben a litván városokban csak a polgárok és a szántóvető muzsikok maradtak“.⁶ Ezt kénytelen volt még a nemesség is beismerni. Az ebben a korban élt Joachim Jerlicz nemes ezeket írta „krónikájában“: „...mint a fő ellenség — a török — elől ... úgy a belső ellenség — a kozákok, jobbágyparasztozok és a kondások — elől (a nemes) mindent

2. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам [Szamovidec krónikája újonnan feltárt kéziratok alapján]. Szerk. O. I. Levickij, Kiev. 1878. 12. o.

3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. [Ukraina újraegyesülése Oroszországgal. Forrásanyag három kötetben], II. köt. M. 1953. 43. o.

4. Pamietniki Albrychta Stanisława Radziwiłła Kanclerza w. ks. Litewskiego [A. S. Radziwiłł, a litván nagyfejedelemiség kancellárja, emlékiratai]. Kiadta Raczyński. II. köt. Poznań, 1839. 292. o. (A továbbiakban „Pamietniki Radziwiłła“ címen idézve.)

5. В. Дядиченко, К. Стещок, Борьба украинского народа за воззедняння України за Росією. [Az ukrán nép harca Ukrajnánaak Oroszországgal való egyesítéséért]. Kiev. 1953. 25. o.

6. Воссоединение Украины с Россией, II. köt. 24. o.

otthagya, asszonyát, gyermekeit kapva, ki hogy tudott... Lengyelországba, a Visztulán túlra kezdett menekülni“.⁷

1648 nyarán Belorusszia mindazon körzete, ahol a felkelés fellángolt, teljesen a felkelők kezébe került. Egyes feudális nagyurak, Drucki-Gorski herceg, Jan Pac és mások nemesi csapatokat verbuváltak Orszany és Msztyiszlavl környékén a felkelt nép elleni harcra, de tevékenységük, különösen az első időkben, nem járt sikerrel. Drucki-Gorski nemesi zászlóaljai élén augusztus elején Rogacsov körzetében aktív hadműveleteket indított a felkelők ellen, de már szeptember közepén kénytelen volt visszavonulni Sztarij Bihov alá, mert a rogacsovi parasztek jól ismerték a környéket, behúzódtak a mocsaras helyekre, erdőkbe és onnan folytattak ellene partizánharcot.⁸ A felkelés egyre tovább terjedt. Augusztusban a kozákok és a parasztek csapatai Krivosapka vezetésével elfoglalták Cserikovot (később Mogiljovot is) és innen pusztították a nemesi birtokokat.

Belorussziában 1648 nyarán a népi felkelés egyre szélesebb körre terjedt ki. Ezt elősegítették Bogdán Hmelnickij ukrán kozák-paraszt seregének a sikerei és az a közvetlen katonai segítség, amelyet az ukrán kozákok a belorussz népeknek nyújtottak. Viszont a belorussz nép harca is elősegítette a felszabadító háború kibontakozását Ukrajnában. Az ukrán népi hadseregnek Piljavecnél 1648 szeptember 11—13 (21—23)-án a lengyel nemesi sereg feletti győzelme szempontjából nagy jelentőségű volt a belorussziai széleskörű antif feudális háború, amely sakkban tartotta a lengyel nemesi hadsereg jelentős egységeit és biztosította az ukrán népi sereg hátát és szárnyait.⁹

Az ukrán és a belorussz nép antif feudális harcával szoros kapcsolatban a lengyel parasztság is felkelt és az ukrán és belorussz paraszttal egyidőben, sőt néha közösen lépett fel a közös ellenség — a mágnások és a nemesek — ellen. Így a podlasiei lengyel parasztek a pinszki és breszti járáások felkelt belorussz parasztjainak közvetlen befolyása alatt indították meg a harcot.

1648 szeptember végén — október elején, miután a lengyel urak Piljavecnél vereséget szenvedtek, a Polesie-ben felkelt belorussz parasztek és szegény polgárok élére Hladkij kozák ezredes állt. Hladkij partizáncsapatái a moziri körzetben szétverték Wollowicz (a litván nagyjedelemség alkancellárja) nemesi csapatait. Pan Wollowicz zászlóaljai romjaival szegényszemre megfutott és bezárkózott Sluck város erős falai közé. Hladkij csapataihoz csatlakoztak Mozir, Turov, Pinszk és más polesiei városok pogárai.

A pinszki polgárok — az iparosok és az „egész köznép“ — Bogdan

7. Latopisiec Jerlicza albo kroniczka [Jerlicz évkönyve, vagyis krónikája]. Kiadta Wojcicki. Pétervár. II. köt. 1853. 68—69. c. (A továbbiakban „Jerlicz“ címen idézve.)

8. Zacie Janusza Radziwila... przez Edwarda Kotlubaja [E. Kotlubaj: Janusz Radziwill élete]. Vilna és Vityebszk. 1859. 115—116. o. (A továbbiakban „Kotlubaj“, címen.)

9. История Украинской ССР. [Az Ukrán SzSZK története], I. köt. Kiev. 1953. 248. o.

Szocsivka (a szőrméscehből), Jarmolaj Velesznyickij (a szabócéhből), Ivan Senyeny (a nyergescéhből), Grigorij Meskovics (a sapkakészítőcéhből) és mások vezetésével felkeltek a lengyel nemesek és a helyi királyi hivatalnokok, az „urjadovecek“ ellen. A pinszki polgárok előre megbeszélte jelle puskával, kaszával, furkósbottal felfegyverkezve a városkapunál szekerekkel elzárták az utcákat és rátámadtak a gyűlött lengyel nemesekre, zsoldosokra és papokra. Pinszk város katonai parancsnoka megsebesült és megfutott; vele együtt menekültek a városból a még életben maradt zsoldosok és nemesek. A gyűlött elnyomók házait feldúlták. A felkelők különösen nagy gyűlölettel és elkeseredéstől eltelve dúlták fel a lengyel katolikus elnyomás helybeli fellegrátját, a ferencesek kolostorát. Amikor az egyik kozák csapat odaért a városhoz, a pinszkiek örömmel nyitották meg előttük a kapukat és megfogadták, hogy velük együtt „a végsőig védeni fogják a várost“.¹⁰

A felkelési mozgalom egyre tovább terjedt egész Belorussziában. Harkusi és Podobajlo csapatai a Sztarij Bihov, Csecserszk és Cserikov közötti térségben tevékenykedtek, szétverték Zygmont slucki vajda csapatait és nehéz harcokat vívtak Drucki-Gorski herceg számbeli túlsúlyban lévő csapataival.¹¹ Ebben az időben Hladkij csapatai a helyi parasztsággal szétverték Gansiewski (a litván nagyfejedelemség asztalnokának) nemesi csapatait, elfoglalták Kobrint és Breszt-Litovszkot, és kíméletlenül leszámoltak a lengyel nemesekkel és papokkal.¹² A felkelési mozgalom kiterjedt a novogródi és slucki körzetekre is. (Egyedüli Sluck városát nem sikerült a felkelőknek bevenniük.) Ilyen módon 1648 őszére nemcsak egész Ukrajnában, hanem egész Belorussziában (a Szozstól keleten a Dnyeperig és nyugaton a Bugig) mindenütt hatalmas népi felkelés bontakozott ki a lengyel urak ellen.

A lengyel urak külföldi zsoldosokkal széleskörű támadást indítottak a felkelt belorussz nép ellen, kihasználva a felkelők gyenge szerveztségét és szétforgácsoltágát. 1648 október végén Cserikovnál Harkusi ellen bevetették Pac és Drucki-Gorski mágnások csapatait és Pinszk ellen pedig Mirski és Schwartz (zsoldos ezredes) osztagait küldték harcba.¹³

Megkezdődött Pinszk ostroma. A város körül árkokat ástak, sáncokat emeltek. A városkapukkal szemben ágyúkat állítottak fel. Az ostromlott pinszkiek a kozákokkal együtt 13 napig hősiiesen védték városukat a jelentős túlerőben lévő lengyel nemesi seregek ellen. És csak a 14. nap déiben sikerült a nemesi csapatoknak fenevadak módjára be-

10. Летопись неизвестного автора "О бунте г. Пинска и об усмирении оного в 1648 г. [A pinszki zendülés és a zendülés paciifikálása.] Чтения Московского общества истории и древностей Российских, 5. sz. M. 1847.

11. Kotlubaj, 119. o.

12. Pamietniiki Radziwila, II. köt. 329. o.

13. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографической комиссией [Dél- és Nyugat-Oroszország történetére vonatkozó iratok. Kiadta az Archeográfiai Bizottság], III. köt. 243. sz. Szentpétervár. 1861. (A továbbiakban idézve: Акты Юго-Западной России címen.)

törniök a városba. De korai volt még a diadalmámor. Egy ember sem adta meg magát nekik kegyelemre. A polgárok és a kozákok bezárkóztak a házakba és tovább folytatták az ellenállást esküdt ellenségeikkel szemben, és nagy serezeségeket okoztak soraikban.¹⁴ És csak akkor sikerült a nemesi seregeknek megtörniök a pinszkiek hősi ellenállását, amikor már a város minden oldalról lángban állt. Sokan vesztették életüket a lángokban és a megmaradtakat — a nőket és gyermekeket is — könyörtelenül leöldösték. Grigorij Kunak diák, moszkvai futár ezeket írta feljegyzéseiben: „Mirski litván parancsnok feldúlta Pinszket, több mint 3000 polgár ott lelte halálát, Mirski kímélet nélkül gyilkoltatta a nőket és gyermekeket is”.¹⁵

De a lengyel uráknak nem sikerült elfojtaniuk a belorussz nép felszabadító harcát: a Pripjatynál Turov és Mozir a felkelők kezében maradt. Bobrujszk lakossága erős kézzel állta a nemesi seregek ostromát. Az egész belorussz Dnyeper-vidéken az ukrán kozákokkal karöltve továbbra is állták a sarat a belorussz parasztsapatok. Mogiljov, Reccica, Gomel, Lojev, Cserikov és Csecserszk a felkelők kezében maradt.¹⁶

A felkelések nem szüntek meg Sluck környékén sem. Felkelő csapatok tevékenykedtek Slonim és Novogródek, Boriszov és Minszk körzetében is. Minszk és Boriszov körzetében a helyi bérlő, Danowai, két külföldi zsoldosezreddel próbált szembeszállni a felkelőkkel, de a parasztok szétverték ezredeit. A felkelők alaposan leszámoltak a gyűlölt urakkal, bérlőkkel, kereskedőkkel és papokkal, s szétverték az ellenük küldött nemesi osztagokat. „... És sok helyen — írta Grigorij Kunakov deák — sok zsoldost megöltek, mert rabolni indultak, zsákmányt remélve, hogy mennél előbb, mennél többet szerezzenek; de most már sehohsem rabolnak, nem bocsátkoznak nyílt harcba, és ugyan félnek a zsákmányolástól.”¹⁷

A főurak és nemesek csak 1649 január közepén indultak döntő támadásba a felkelt belorussz nép ellen. Ekkor az új király, János Kázmér, diplomáciai tárgyalásokat kezdett Bogdán Hmelnickijjal és fegyverszünetet is kötöttek. Radziwill hetman pedig ezalatt az idő alatt összeverbúválta az egész nemesi sereget és nagyszámú, jól felfegyverzett külföldi zsoldosokat Ropp, Ganshof, Wichmann, Tiesenhausen, Nolde és mások vezetésé alatt, és a felkelők ellen küldte őket. Ennek a hadjáratnak nemcsak az volt a célja, hogy vérbefojtsa a belorussz nép felkelését, hanem, hogy váratlan csapást mérjen a Belorussziában tevékenykedő ukrán népi hadseregre. A belorussz nemesség, a gazdag polgárok, kereskedők és a papok árulása, a kozák vezetők megalkuvó politikája, és a felkelő csa-

14. Lásd: Чтения Московского общества истории и древностей, М. 1847.

15. Акты Юго-Западной России, III, köt. 243. sz. 297. o.

16. Ojczyzta spomniki. W pismach do dziejow Polski [Hazai emlékek levelekben Lengyelország történetéről], Oszeáll. Graboski, II, köt. Krakó, 1845. 7. o.

17. Акты Юго-Западной России, III, köt. 243. sz. 298. o.

patok szétforgácsoltsága következtében Radziwillnak több súlyos vereséget sikerült mérnie a felkelő csapatokra.

1649 január 20-án Janusz Radziwill serege élén Bresztből Turovba indult. Február 1-én Turovot elpusztították és lakosait kardéltre hányták. Február 9-én Radziwill csapatai ostrom alá vették Mozirt. A moziriek kereken visszautasították a megadásra való felszólítást és elhatározták, hogy utolsó lehelletükig védekezni fognak vezetőik — egy helybeli nyergesmester és a Kievből segítségükre jött kozák Mihnyenko — parancsnoksága alatt. A zsoldosok és a nemesi seregek egyre-másra indították a rohamokat Mozir ellen, de mindannyiszor kudarcot vallottak. Ekkor puskaporos hordókkal aláaknázták a város kapuit és a robbanás után a zsoldosok betörték a városba. Egyenlőtlen harc fejlődött ki Mozir utcáin. De a felkelők továbbra is hősiesen ellenálltak, gerendákból, szekeréből és homokból barrikádokat építettek. Egy sem adta meg magát. Csattogott a fegyver Mozir utcáin. Mások bezárkóztak a házukba és puskával lövöldöztek a zsoldosokra. A nemesi csapatok felgyújtották a házakat, úgyhogy sok felkelő bennégett, vagy a leomló falak temették maguk alá őket.¹⁸ Mihnyenket elfogták és karóba húzták, levágott fejét a városkapura szögezték. A menekülőket, még a nőket és gyermekeket is, könyörtelenül lemészárolták. Alig néhány lakosnak sikerült elmenekülnie a mocsarakba és erdőkbe. Ezekre a menekültekre Janusz Radziwill hajtóvadászatot rendezett.

Radziwill akkor rendezte Mozirban ezt a vérfürdőt, amikor a lengyel király megbízottai Hmelnycikijjal Perejaszlavban tárgyalásokat folytattak. Mikor Radziwill kegyetlenkedéseinek híre Hmelnycikij fülébe jutott, a lengyel uraknak a háború beszüntetésére vonatkozó javaslatára ezeket mondta: „Hát semmit sem jelentene az, hogy ömlik a keresztény vér, hogy a litván seregek kiirtották Mozir és Turov lakosságát, hogy Janusz Radziwill karóba húzatott valakit. Én elküldtem Radziwillhoz néhány ezredesemet és megírtam neki, hogyha ő így járt el pravoszlávval, akkor én ugyanezt fogom tenni négy lengyel fogollyal, sok lengyel foglyom van és így megfizetek neki érte.”¹⁹

Február 14-én Radziwill Bobrujszk ellen indult. A bobrujszki polgárok Poddubics (Poddubszkij) vezetésével még 1648 nyarán csatlakoztak a felkeléshez és segítettek a parasztoknak pusztítani a pánokat, a nemeseket és a királyi hiavatalnokokat az egész bobrujszki körzetben. A bobrujszki sztarosztát bedobták a Berezina folyóba és a hatalom az egész kerületben a felkelők kezébe került. Az urak és a király földjeit „a pravoszláv keresztény hitű szegényeknek juttatták.”²⁰ 1649 január közepén a pánló serege Wollowicz parancsnoksága alatt Bobrujszk alá érkezett. Egy hónapja ostromolták már Bobrujszkot, de sikertelenül. Ekkor Wollo-

18. Zbiór pamiętników historycznych o dawniej Polsce [Történelmi emlékek gyűjteménye a régi Lengyelországról]. Kiadta Niemcewicz, VI. köt. Varsó. 1822. 114—115. o.

19. Воссоединение Украйны с Россией, II. köt. 116. o.

20. Акты Юго-Западной России, III. köt. 238. sz. 248. o.

wicz Radziwillhez fordult segítségért. Február 19-én Radziwill csapatai már Bobrujszk alatt álltak és a Berezinán túl vertek tábort. Február 21-én a nemesi és zsoldos csapatok körülzárták Bobrujszkot. Jelentős túlerőben voltak, de Radziwill nem mert rohamra menni Bobrujszk ellen, hanem tárgyalásokba bocsátkozott a város lakosaival.

A papok és a gazdag polgárok úgy határoztak, hogy feladják a várost, ha Radziwill megfogadja, hogy meghagyja az életüket. Az egyességet megkötötték. Az árulók megnyitották a város kapuit és Radziwill csapatai behatoltak a városba. A bobrujszkiak tapasztalhatták, hogy mit ér egy főúr szava; a zsoldosok Radziwill parancsára lemészárolták a kőzárakat és a polgárokat, azokat is, akiknek az életét garantálták.²¹ Grigorij Kunakov így ír erről: „... és az összes polgárokat, még azokat is, akik megnyitották neki a várost, halálra kínoztatta, 800 embernek levágta a kezét, 150-et lefejeztetett, és több mint 100-at karóba húzatott”,²² köztük a felkelők vezéréit, Poddubicsot is. A felkelők egy csoportja bezárkózott a várba és magáragyújtotta azt, nehogy a vadállati lengyel nemesi csapatok kezébe jusson. 270 levágott kezű felkelőt elküldtek „testvéreikhez” mutatóba, hogy miként bánnak el az uraik ellen zendülő paraszttal.²³ A zsoldosok három napon keresztül fosztogatták a várost és a felkelőket karóba húzták.

Radziwill Bobrujszokban ütötte fel tanyáját és innen küldte szét csapatait egész Belorussziába. Halál és pusztulás kísérte útjukat, fosztogatták, kínozták és gyilkolták a belorussz parasztokat és polgárokat és magukkal vitték a rablott holmit.²⁴ A pánok a kegyetlen leszámolás után örömmámorban úsztak; azt hitték, hogy végérvényesen elfojtották a felkelést Belorussziában. De a „csend” nem sokáig tartott. Thorres pápai nuncius jelentéseiben arról panaszkodott, hogy Belorussziában a harc nem akar véget érni. A belorussz nép nem állt magában. Harcában a testvéri orosz nép együttérzése és támogatása kísérte és a testvéri ukrán néppel vállaltva vívta harcát.

Hmelnyickij 1649 tavaszán Ilja Holota és Nyebaba nevű ezredeseit elküldte Belorussziába (a Dnyeperhez, Szoszhoz és a Pripjatyhoz). Ujból kibontakozott a felkelés. „Ahol csak megjelenik az orosz név — meséli a lengyel krónikás — egyre-másra csapatokba verődnek”.²⁵ Holota kozák-paraszt csapatai rárontottak a Pripjaty balpartján és Zahalnál téli táborba vonult lengyel seregekre. A lengyel nemesi csapatokból, akiket parancsnokok, Wollowicz otthagytott, hírmondó sem maradt.²⁶ A pánok

21. Kotlubaj, 129. o.

22. Акты Юго-Западной России, III. köt. 243. sz. 298. o.

23. Theatrum Europaeum (oder historischer Beschreibung der denkwürdigsten Geschichten von Jahr 1647), VI. köt. Franckfurt am Mayn, 1663. 811. o.

24. Акты Юго-Западной России, III. köt. 243. sz. 296. o. 38. sz. (pótlások), 42—43. o.

25. Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza [III. Zsigmond, IV. Ulászló és János Kázmér uralkodására vonatkozó okmányok]. Kiadta Wojcicki. II. köt. Varsó. 1846. 10. o. (A továbbiakban „Pamiętniki do panowania Zygmunta III.” címen idézve.)

26. Летопись Григория Грабянки [Grigorij Grabjanka krónikája], Kiev. 1854. 88. c.

seregének ez a veresége jeladás volt a népi felkelés újabb fellángolására a Pripjaty és a Dnyeper medencéjében. Egyre-másra keltek fel a városok és a falvak. Az erdőkben erdei partizáncsapatokat szerveztek. Gomelnél és környékén Nyebaba, Lojevnnél és Braginnál Makera kozák ezredes csapatai tevékenykedtek. Az Ovrucsa és Mozir közötti vidéket Napalics és Hornosztaj csapatai kerítették kezükbe.²⁷

A felkelők által üldözöbe vett nemesek pánikszerűen menekültek. Erről tanuskodik az a levél, amelyet Obuhovics moziri alkamarás (1649 május 23-án), a litván nagyfejedelemiség alkancellárjához, L. Sapieha-hoz intézett: „Mindenünnen csak úgy rajzanak a zendülő parasztság rajai... nem tudom, mit kellene tenni.”²⁸ A felkelés áttejt Belorusszia nyugati közzeteire is, egészen Brest-Litovszkig. A nemesek és a kereskedők Brestből Grodnóba menekültek. A grodnói körzetbeli nemesek gyűlésükön haladéktalanul megszavaztak 18.000 aranyat a felkelő parasztok és kozákok elleni csapatok fenntartására. Vilnába összegyűltek a szenátorok és segítségért fordultak a királyhoz. A helyi mágnások is hozzájárulást fizettek zsoldos csapatok fogadására.²⁹

Holota és a polesiei felkelt parasztok ellen Gansiewskinek, a litván nagyfejedelemiség asztalnokának parancsnoksága alatt nagy külföldi zsoldoscsapatokat küldtek: Denhoff dragonyosait és Donowai gyalogosait.³⁰ A lengyel sereg élcsapatai Zahalnál vertek tábort. Holota, nem tudván, hogy nagy lengyel egységek közelednek, 1649 június 17-én Krasznoje Szeloból támadást indított Falencki zahali tábora ellen. Sztét is verte Falencki csapatait és üldözöbe vette a sereg romjait. De mikor a kozák-paraszt csapatok sorai a lengyelek üldözése közben felbomlottak, váratlanul rájuk támadtak a pánok jól felfegyverzett, túlerőben levő zsoldosai.

A kozák-paraszt csapatok ekkor szétugrottak és az erdőbe vonultak. Holota egy kisebb kozák csapattal a Pripjaty egyik szigetére vette be magát. A zsoldosok körülkerítették és elkezdődött az egyenlőtlen küzdelem. A kozákok körömszakadtáig harcoltak, számosan hősi hálált haltak, alig néhánynak sikerült megmenekülnie. Elesett ebben a tusában Holota „a szolgák bátor vezére“ (így nevezeték őt a pánok) is.³¹ De drágán kellett a pánoknak ezt a győzelmet megfizetniük. Kristof Chodkiewicz vilnai vajda egy június 26-i levelében azt írta, hogy ebben a csatában 2000 katona esett el a lengyel nemesi csapatokból.³²

27. Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов [A régi dokumentumok összegyűjtésére alakult ideiglenes bizottság kiadványai] I. köt. 62, 64. sz. Kiev, 1878. (A továbbiakban Памятники Киевской комиссии címen idézve.)

28. U. o. 66. sz. dokumentum.

29. Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией [A vilnai Archeo gráfiai Bizottság által kiadott okmányok], I. köt. II. rész, Vilna, 1865. 184—186. o. (A továbbiakban ABK címen idézve.)

30. Kotlubaj, 136. o.

31. Летопись Григория Грабянки, 89. o.; Акты Юго-Западной России, III. köt. 69. sz.

32. Jakuba Michalowskiego wojskiego dubelskiego z dawniego rekopismu Księga pamietnicza. [J. Michalowski dubelszki vajda emlékirata], Krakko, 1864. 422. o. (A továbbiakban „Michalowski“ címen.)

A továbbiak során a harc központja a Dnyeper-vidék lett. Radziwill a lengyel királytól azt a parancsot kapta, hogy vonuljon Ukrajnába, de a felkelt belorussz parasztoktól félve, nem hajtotta végre. Kémei jelentették, hogy a Dnyeper átkelőhelyeit Lovejnél (ahol a Szozs a Dnyeperbe ömlik), Podobajlo kozákjai, más helyeken pedig Nyebaba, Holovackij és Hrabjanka csapatai tartják kezükben. Polesieben Piotrków, Mozir, Babicsa és Bragin körzetében továbbra is kisebb partizánalakulatok tevékenykedtek.³³

A Dnyeper átkelőhelyeiért indítandó harc érdekében a főurak és a nemesek úgy határoztak, hogy táborukat Recsicánál ütik fel. Több ízben is próbáltak Recsicához áttörni, de kísérleteik kudarcot vallottak, sőt, mivel komoly vereséget szenvedtek, kénytelenek voltak visszavonulni.³⁴ Miután az urak nem tudtak nyílt harcban győzni, ezért cselhez folyamodtak. Holovackij osztagát törbeccsálták és leverték. Holovackij foglyul ejtették és karóba húzták. Ezekután a lengyel nemesi sereg Recsicánál foglalt állást.

1649 július 18-án Radziwill serege, amely lovasokból, dragonyosokból (udvari) kozákokból, magyar és német zsoldos gyalogságból és tüzérségből állt, megerősítve a helybeli belorussz nemesek egy csapatával, Lojev irányában megindult Recsicából, hogy kikényszerítse a Dnyeperen való átkelést és Kiev alá vonuljon. Csak július 23-án érték el Lojevet. Támadást intéztek Podobajlo tábora ellen, de ez kudarcba fulladt. Ekkor elhatározták, hogy július 25-én újabb támadást intéznek, de ekkor hírt vettek arról, hogy jelentős kozák sereg kelt át a Pripjatyon készen arra, hogy megtámadja a recsicai lengyel-litván tábornok táborát. E sereg Kricsevszkij kozák ezredes³⁵ csapataiból állott, amelyeket Hmelnyickij még július elején Radziwill ellen küldött. Kricsevszkijhez csatlakoztak még Mihail Pankevics, Grigorij Holota (a híres Iljas testvére), továbbá a vityebszki Sapka-Hotolszkij kozák osztagai és sok belorussz gyalogos paraszt vasvillával felfegyverkezve.³⁶

A Pripjatyon való átkelés után Kricsevszkij osztagai szétverték Loziecki kapitány ott állomásozó csapatait. A futva menekülő zsoldosok jelentették Radziwillnak, hogy Kricsevszkij közeledik.³⁷

Július 31-én reggel Kricsevszkij kozák-paraszt csapatai megindították a támadást Radziwill lojevi tábora ellen. A lengyel csapatok nem bírták feltartóztatni a kozák könnyűlovasság fergeteges rohamát és megzavarodtak. Ekkor bevetették a kozákok ellen a legjobb zsoldoscsapatokat, Reinheld Tiesenhausen ezredes lovasait és Nolde őrnagy dragonyosait, de ezek is meghátráltak a kozákok csapásai elől. Radziwill vereséget

33. Michalowski, 416. o.; Kotlubaj, 133. o.

34. История руссов, 89. o.

35. M. Kricsevszkij született Kricsev Iszluban (nem messze Breszt-Litvcszktól). Bogdan Hmelnyickij belső barátja volt. Lásd: Воссоединение Украйны с Россией, II. köt. 306. o.

36. Pamietniki do pancowania Zygmunta III. II. köt. 104—105. o.

37. Theatrum Europaeum, VI. köt. 813—814. o.

szenvedett serege megkezdte a visszavonulást Reccica felé.³⁸ A sereg a teljes felbomlás határán állott, amikor felderítő útról éppen visszatértek Pawlowicz és Komarski csapatai. Mikor ezek meghallották a lövöldözést, a csatamezőre siettek és váratlanul hábatámadták Kricsevszkij kozákjait.

A váratlan támadás nagy zűrzavart keltett a kozákok soraiban. Kricsevszkij csapatai visszavonultak az erdőbe, elsáncolták magukat és erős kézzel visszaverték az ellenség támadását. Futárokat küldtek Podobajlohoz és segítséget kértek. De Podobajlo éppen ekkor zsoldoscsapatokkal állt harcban. Podobajlo osztaga a túlerő ellenére hősiiesen kétszer is visszaverte a lengyel zsoldosok támadását és nagy veszteségeket okozott nekik. Az uraknak azonban tüzérség segítségével sikerült Podobajlot visszavonulásra kényszeríteni, hiszen csapatában sokan csak vasvillával és kaszával voltak felfegyverezve. Podobajlo szervezett rendben visszavonult, sikerült osztagának nagyrészt megmenteni és továbbra is kezében tartotta a Dnyeperen át vezető lojevi átkelőhelyet.

Kricsevszkij ellen támadásba ment Radziwill egész serege, a német, magyar és lengyel gyalogság, a lovasok és a tüzérség.

A csata egész napon át dúlt. Háromszor indult rohamra az ellenség, de hiába. A kozákok pontos találatokkal nagy pusztítást végeztek közöttük. Megsemmisítették lovasságuk jelentős részét, megölték és megsemmisítették Radziwill sok tisztjét. A küzdelemnek csak akkor szakadt vége, amikor az est leszállt. A lengyel sereg visszavonult, de résen volt, mert félt a kozákok és a felkelők váratlan támadásától.³⁹

Reggel, amikor Radziwill felderítői Kricsevszkij táborához közeledtek, látták, hogy a tábor üres. A kozákok az éjszaka elvonultak. A nemesi csapatok üldözőbe vették őket és sikerült is a súlyosan sebesült Kricsevszkijt foglyul ejteniük.

De bárhogy is próbáltak Kricsevszkijből bármit is kicsikarni Hmelnyickij terveiről, ez nem sikerült nekik. Kricsevszkij egyetlen szót sem ejtett. Amikor egy szekérhez kötözték, ő maga verte szét a saját fejét, hogy elkerülje a kínvallatást.⁴⁰

Radziwill fennhéjázva azt jelentette a királynak, hogy teljesen leverte a felkelést Belorussziában. De ez üres dicsekvés volt. Ahelyett, hogy előnyomult volna Kiev felé, kénytelen volt Reccicába visszavonulni. Radziwill hadserege nagyon meggyengült és sok vért vesztett. Kricsevszkij és Podobajlo osztagai pedig nem voltak megsemmisítve. Radziwill augusztus 3-án, tehát a „győzelme“ után 3 nappal, azt írta a királynak, hogy nem tud Ukrajnába, a királyi csapatok segítségére sietni, mert

38. Pamiętniki do panowania Zygmunta III. II. köt. 105. o.

39. Z dziejów Ukrainy [Ukrajna történetéről]. Kiadta Lipinski, Kiev. 1912. 454—456. o.

40. Воссоединение Украйны с Россіей, II. köt. 306. o.; Архив ЮЗР [Délnyugat-Oroszország Archivuma], III. rész, IV. köt. 296—301. o.; Акты Юго-Западной России, III. köt. 301. sz. 398. o.

nincs elég puskapor, sem élelem és ezt nem is tudja előteremteni, mert „az összes itteni járások a felkelőkhöz pártoltak”.⁴¹

Ilyen módon a belorussz nép hősi harcával meghiúsította a lengyel katonai parancsnokság terveit. Meggátolta, hogy Radziwill csapatai hirtelen támadást indítsanak Kiev ellen és betörjenek a Dnyeper jobbpartjára. Ezzel elősegítették azt, hogy az ukrán nép győzelmet arasson Zbarazsnál és Zborovnál a lengyel nemesi csapatok felett.

Kricsevszkij visszavonuló kozákjai új ezredest választottak Pesko személyében, és tovább folytatták tevékenységüket Belorussziában. Podobajlo ezrede továbbra is ott maradt a Szozs torkolata környékén és kezében tartotta a Dnyeper gázlóját. Gomel és Mogiljov polgárai és parasztjai ellátták a kozákokat puskával és élelmiszerekkel. Radziwillnek nem sikerült a kozák-paraszt csapatokat Csecserszknél levernie. A kozákok nem ereszkedtek csatába, hanem szétszóródtak a szélrózsa minden irányába. áttértek a partizán harci módszerekre. A partizáncsapatok száma napról-napra nőtt. Különösen Kosztirenko osztaga tűnt ki aktivitásával.⁴²

„Szeptember elején pedig — írja Velicsko krónikás — a kozákok még Kricsevszkij és Podobajlo osztagainál is nagyobb seregbe gyűltek és a Pripjaty felől támadásba mentek át.”⁴³ Ezek Ilja Bogazsenko kozák csapatai voltak. Radziwill még nemrég győzelmeivel hengegett, de mikor megtudta, hogy Bogazsenko Babicsinél átkelt a Dnyeperen, inába szállt a bátorsága, nem mert nyílt terepen szembeszállni a kozákokkal, hanem visszahúzódott megerősített táborába. Sőt még egy hidat is veretett a Dnyeperen, hogy minden eshetőségre készen biztosítsa visszavonulási útját.⁴⁴

1649 szeptember 9-én Radziwill értesült róla, hogy Zborovban aláírták a békeszerződést.⁴⁵ A kozák csapatokat visszahívták Belorussziából. A lengyel király kiáltványt tett közzé, amelyben amnesztiát ígért a pinszki, moziri, recsikai, stb. polgároknak, megfogadta, hogy visszaállítja a pravoszláv egyház régi jogait, visszaadja a pravoszlávoktól annakidején elvett templomokat, a pravoszláv papságot mentesíti az adók alól és visszaadja nekik elvett földjeiket. Megígérte továbbá az egyházi egyesületek, iskolák és nyomdák újjászervezésének engedélyezését is. És végül, hogy lecsendesítse a parasztokat, felhívta az urakat, hogy emberibb módon bánjanak jobbágyaikkal.⁴⁶

A zborovi békeszerződés következtében a társadalmi ellentétek mind Belorussziában, mind Ukrajnában kieleződtek. A zborovi szerződés a parasztoknak semmit sem adott. A belorussz nemesek, papok és gazdag

41. Kotlubaj, 371. o.

42. Theatrum Europaeum, VI. köt. 819. o.; Z dziejów Ukrainy, 501. o.; Kotlubaj, 152. o.

43. Летопись Величко [Velicsko krónikája], 79. o.

44. Theatrum Europaeum, VI. köt. 819. o.

45. Я. И. Смирнов, Рисунки Киева 1651 г. по копиям их конца XVIII века, [1651-beli kievi képek XVIII. századvégi másolatokból] Труды XIII археологического съезда в Екатеринославе 1905 года. (A továbbiakban idézve Я. И. Смирнов, Рисунки Киева с. 101.)

46. Архив ЮЗР, III. rész, IV. köt. 382—386. o.

polgárok meg voltak elégedve a király ígéreteivel, de a paraszti tömegek folytatták a harcot. Kisiel kievi vajda 1649 október 16-án a következőket írta a királyi kancellárnak: „A köznép együtt marad az urak ellen, nem vonulnak haza, Braginban több tucat urat megöltek.“⁴⁷ 1650 áprilisában Kisiel ezt írta a királynak: „A köznép annyira fel van gerjedve, hogy bárkit is hajlandó urának vallani, csak minket — véréből való urait — nem, és méginkább kész odacsatlakozni, ahol ugyanaz a nép és ugyanaz a vallás“ (azaz Oroszországhoz. — A cikkíró megj.). Majd így folytatja Kisiel — „nem hajlandó túrni a zsarnokságot (zendülésért halállal büntetik őket) és ezért átszökik a Dnyeperen túlra“ (azaz az orosz állam területére. — A cikkíró megj.).

1650-ben a belorussz parasztok újra harcra kelnek, elűzik a birtokukra visszatért urakat.⁴⁸ Különösen éles harc folyik Kricsev és Msztyiszlavl körzetében, ahol ebben az időben az ifjabb Krivonosz csapatai tevékenykednek. 1650 őszére már számos felkelő csapatot szerveznek, amelyek közül kiválik a Polesieben működő Sumejko osztaga. Lojevnél és Recsicánál ebben az időben Nyebaba vonta össze csapatait. 1650 végén már világos volt, hogy mind Belorusszia, mind Ukrajna egy újabb népi felszabadító háború küszöbén áll.

1651 tavaszán, amikor Hmelnyickij Ukrajnában ismét megindította a harcot a lengyel páнок ellen, Belorussziában a népi mozgalom újabb hulláma bontakozott ki. Nyáron már teljes tűzzel folyt a harc. „A parasztok — a nemesi rendhez tartozó Jerlicz krónikája szerint — úgy gyűltek tömegbe, mint darázs a mézre. Csatlakoztak a felkelőkhöz ifjak, öregek egyaránt, nem is hederítve rá, hogy itt a kaszálás és az aratás ideje.“⁴⁹ Belorusszia legfontosabb körzeteit — a Dnyeper-melléket és Polesiet — elborította a felkelés lángja. 1651 tavaszán a Dnyeper-vidéken már több tízezernyi paraszt állt a felkelés zászlaja alá. Nyebaba csernigovi kozák ezredes vezetése alatt csapatokba szerveződtek és partizán módszerekkel küzdöttek, pusztították a nemesi birtokokat és a lengyel nemesi csapatokat. Ezek közül kiváltak Kosztirenko és Oksa osztagai.⁵⁰

Az orosz állam a belorusszai felkelők harca iránt nem csupán érdeklődött, hanem hathatós segítséget is nyújtott a belorussz népnek. Az orosz parasztok Ukrajna és Belorusszia parasztjaival vállvetve küzdöttek a mágnások és nemesurak ellen. Erről számtalan tény tanuskodik. Hadd idézzünk csak egyet. 1651 június 16-án egy erős kozák csapat, Taraszenko vezetése alatt (Ivan Sohov ezredéből) az orosz kormány tudtával és segítségével, átvonult a brjanszki ujezden és harc nélkül elfoglalta Roszlavlt. A helybeli vajda és a nemesek szegényszemre Szmolenszkbe menekültek. A parasztok között tömegmozgalom indult meg. Rögtön

47. Michalowski, 509. o.

48. U. o. 551. o.

49. Jerlicz, 123. o.

50. Я. И. Смирнов, Рисунки Киева, 258—259. o.

Roszlavl elfoglalása után a kozákok a Szmolenszk vidékén lakó orosz parasztokkal együtt kezükbe kerítették Dorogobuzst és itt ágyúkat és nagy puskaporkészetet zsákmányoltak. Az összes környékbeli parasztokat a felkelőkhöz húztak. Dorogobuzsból azután Kricsev, Msztyiszlavl, Mogiljov és Orsa alá vonultak, ahol csatlakoztak hozzájuk a belorussz paraszto.

Taraszenko csapatai ellen Kricsevhez és Msztyiszlavl vidékére küldték Sapiehat (a msztyiszlavlai vajdát) a helyi lengyel nemesi csapatok és Weiss zsoldos dragonyosai élén. Heves, véres harc bontakozott ki, aminek — a királyi kancellárhoz küldött jelentés szerint — az lett az eredménye, hogy a lengyelek „érzékeny vereséget szenvedtek. 20 előkelő nemes elesett, maga Weiss is otthagya a fogát a csatában. A csatatéren maradtak ezenkívül Wollowicz msztyiszlavlai törvényszéki jegyző, Suchodolski msztyiszlavlai nótárius és Kaminski, a többi holttest nem volt felismerhető“. A jelentés szerzője, — nyilván kisebbítve a veszteséget — végezéssel ezt írta: „és összevéve részünkről mintegy 200-an estek el“.⁵¹

Ugyanígy kudarcra végződtek a lengyel-litván feudális seregeknek azok az első próbálkozásai is, hogy Polesieben elfojtsák a népi mozgalmat. A Pripjaty medencéjében Harkusi és Anton csapatai tevékenykedtek. Köréjük sereglettek a paraszto, akik sokszor egész falvanként csatlakoztak a felkeléshez. Május végén a turovi sztarosza úgy nyilatkozott, hogy megvéje teljes egészében felkelt. A kozák-paraszt csapatok ellen mozgósított lengyel nemesi csapatok nem egyszer visszavonulni kényszerültek. Megfutott volt jobbágyai elől Pawsza is, akit, mint a lengyel hadsereg ezredesét, Harkusi ellen küldtek.⁵² Ugyanígy szegényszemre visszavonult maga Radziwill is, amikor először próbálta szétugrasztani Anton partizáncsapatát. Bogdan Hmelynickij ezeket mondta a lengyel uraknak: „Ti, mostani lengyelek, nem hasonlítotok a régi lovagokra, hanem nyulak és majmökként csak fecsegni és futni tudtok“.⁵³

Az urak nyílt ütközetben nem tudták leverni a felkelőket és kedvelt módszerükhöz, a hitszegéshez és a csalárdsághoz folyamodtak. Így Radziwill árurol módon rátört Nyebaba kis csapatára. A kozákság az óriási túlerőben lévő ellenségtől körülkerítve, hősieen küzdött úgy, hogy sok ellenség maradt a csatamezőn. De elesett Nyebaba kozák ezredes is. A krónikás elmeséli, hogy Nyebaba minden oldalról bekerítve, bátran, körömszakadtáig védte magát. Amikor levágták jobbkezét, balkézével vívott, amíg holtan le nem terítették. Vele együtt estek el hű fegyvertársai: Poltorakozsuha, Kapusztza, Kravcsenko és mások.⁵⁴ De Nyebaba csapatának egy jelentős része áttörte az ellenség gyűrűjét és rendezett.

51. Акты Юго-Западной России; Воссоединение Украйны с Россней, III. köt. 26—32, 38, 42. sz.

52. Акты Юго-Западной России, III. köt. 451—455. o.

53. Летопись Григория Грабянки, 62. o.

54. Летопись самовидца, 27. o.; Летопись Григория Грабянки, 126. o.; Starożytnosci historyczne polskie [Lengyel történelmi régiségek]. Kiadta Qrabowski, I. köt. Krakó. 1848. 317. o.

sorokban visszavonult Csernigov alá. Nyebaba helyébe ezredesükké Podobajlot választották.⁵⁵

A Dnyeper átkelőhelyei szabadon álltak, de Radziwill nem mert Ukrajnába indulni. Félt a népi felkelésektől, amelyek egyre-másra ütöttek fel fejüket serege hátában, a belorussz Polesieben, és seregei is sok vért vesztettek a súlyos harcokban. A lengyel nemesi csapatok azonban kihasználták a Nyebaba halálával a kozákok és a parasztok között beállott zűrzavart és néhány győzelmet aratva, július végén sikerült kiszorítaniuk Harkusi és Anton csapatait Belorussziából. Radziwill csak ekkor merte rászánni magát arra, hogy Kiev ellen vonuljon. Utját mindenütt halál és lángban álló falvak kísérték.⁵⁶

Az ukrán csapatok beresztyecki veresége és a belaja-cerkovi békekötés (1651 szeptember 18) meggyengítette a négyéves véres harcban kimerült belorussz nép ellenállását. Az urak diadalmámoren úsztak. A Radziwill-féle sereg visszatért Belorussziába. Lengyel zsoldosok ütöttek fel táborukat a Dnyepernél és a Pripjatynál és megkezdődött a kegyetlen leszámolás és fosztogatás. Belorussziában különösen vad terror dühöngött a néppel szemben. A lengyel király a belaja-cerkovi békével kapcsolatban kiadott egyik utasításában ezeket írta: „A kozák vidékektől távolabb eső területeken nem kell figyelembe venni a kozákokkal kötött szerződés feltételeit.”⁵⁷

Belorusszia számos városa és faluja romhalmazzá vált, de a többi is pusztulásnak indult. Sokhelyütt a lakosság majdnem a felére csökkent. Egyesek a lengyel urak elleni egyenlőtlen küzdelemben estek el, mások az éhínségtől és az országban dúló járványos betegségektől hullottak el, ismét másokat a tatárok ejtettek fogságba. Itt-ott azonban továbbra is tartották magukat a felkelők. Így 1652 őszén kezükben tartották majdnem az egész lojevi sztarosztja-kerületet és nem engedtek be ide urakat. Belorussziában itt-ott még 1653-ban is tovább működtek az erdőkhöz elrejtőzött paraszt-partizánok (akiket a pánok az „erdő” szóról „leszunok“-nak neveztek).⁵⁸ De ezek az 1648—1651. évi népi felkelés kialvó lángjának utolsó fellobbanásai voltak. A meggyengült parasztság zöme látta, hogy a lengyel urakkal szemben egyedüli mentsége Oroszországnak, az orosz népnek a segítő keze. Egyre több belorussz paraszt szökött át az orosz állam területére. A népi felkelés első éveiben, különösen a csendesebb években, is szöktek át parasztok Oroszországba. Erről ír többek között a brjanszki vajda, Grigorij Kunakov cári futár és mások.⁵⁹ De az Oroszországba menekült parasztok száma különösen a belaja-

55. Дневник Станислава Освецима [St. Oswiecim naplója] Киевская старина. IV. köt. 1882. 349. o.

56. Летописное повествование о Малой России и ее народе [Krónikás történet Kis-Oroszországról és népéről] Чтения Московского общества истории и древностей Российской, II. köt. M. 1846. 160. o.

57. АВК, XXIII. köt. 241. sz.

58. Я. И. Смирнов, Рисунки Киева, 338. o.

59. Акты Юго-Западной России, III. köt. 217. sz. 227. o.; 291. sz. 372. o.; 33. sz. (prótlások).

cerkovi béke után szökik fel. 1652-ben János Kázmér lengyel király tiltakozik Alekszej Mihajlovics cárnál azért, hogy „a polocki járásból a parasztok a moszkvai állam területére szöknek”.⁶⁰

A belorussz nép nagy örömmel vette a Hmelnickij és az orosz kormány közötti tárgyalások hírét és ezért forró lelkesedéssel üdvözölte a perejaszlavli rada határozatát Ukrajna Oroszországgal való újraegyesüléséről. Anfinogen Krizsanovszkij belorussz követ, Moszkvába érkezvén elmondta, hogy milyen hírek vannak a lengyel uraknak és Törökországnak Oroszország elleni katonai terveiről és ezeket írta meg a külügyi kancelláriának: „A belorusszok elhatározták, hogy sorsukat összekötik Hmelnickij (az ukrán nép — A szerző megj.) sorsával, ezért elhatározták, hogyha Hmelnickij felesküszik a cárra, ők mindnyájan ennek engedélyezését fogják kérni a cártól; ha pedig a lengyelek legyőzik a felkelőket, akkor ők (a belorusszok), mindnyájan, onnan túlról is, Hmelnickij segítségére sietnek”.⁶¹

Az orosz követekkel folytatott tárgyalásai során Hmelnickij is beszélt arról, hogy a belorussz nép el van szánva arra, hogy az ukrán néppel vállvetve fog harcolni a lengyel urak ellen felszabadulásáért és az Oroszországhoz való csatlakozásáért: „... Ha ő cári fensége hajlandó magas kegyelme alá fogadni a zaporozsjeieket és elküldi segítségükre kardforgató népeit, akkor a túlnan, Litvániában lakó belorusszok rögtön nekilátnak a harcnak a lengyelek ellen.”⁶²

A belorussz nép a közös ellenség elleni vállvetett harccal elősegítette az ukrán nép évszázados álmának gyors megvalósulását — az egységes orosz államban az orosz néppel való egyesülését. E harc tapasztalatai alapján a belorussz nép is meggyőződött arról, hogy az Oroszországgal való egyesülés a felszabaduláshoz vezető egyetlen út.

Megjelent a Вопросы Истории 1954, 5. számában.

60. Архив ЮЗР, III. rész, IV. köt. 669—670. o.

61. К. В. Харлампович, Афиноген Крыжановский, Сборник статей в честь Д. А. Корсакова, Казань. 1913. 172. o.

62. Витебская старина [Vityebszki régiségek], I. köt. 59. o.